

دوره دوم مشروطه! چه حادثه‌ای آغاز شد؟ دوروی! از دوره دوم مشروطه چه بود؟

دوره دوم مشروطه (۱۲۸۸-۱۲۹۳ ش)

در این درس با اوضاع کشور پس از سقوط و فرار محمدعلی شاه و تسخیر تهران و به شهادت رسیدن آیت الله شیخ فضل الله نوری و نیز ادامه مداخله‌های روسیه و انگلیس برای تداوم سلطه بر ایران آشنا خواهید شد.

دوره دوم مشروطه یکی از برهه‌های مهم تاریخ معاصر ایران است. (این دوره با فتح تهران به دست مشروطه خواهان آغاز شد و دارای دو ویژگی بارز بود:

۱. اختلاف‌های شدید بین طرفداران مشروطه

۲. مداخله‌های آشکار و سلطه‌گرانه روس و انگلیس در سرنوشت ایران)

۱- احزاب چگونه به سلطنت رسیدند؟

قدرت گرفتن جریان جدید در انقلاب مشروطه و اختلاف‌های داخلی

۲) پس از فتح تهران مجلسی فوق‌العاده، مرکب از سران و رؤسای مجاهدان، شاهزادگان، اعیان و وکلای سابق مجلس شورای ملی، تشکیل شد و به اتفاق آرا، محمدعلی شاه از سلطنت خلع، و پسر دوازده ساله او، احمد میرزای ولیعهد، به مقام سلطنت برگزیده شد. (چون احمد شاه به سن قانونی سلطنت نرسیده بود، شاهزاده عضدالملک،

بزرگ خاندان قاجار، به عنوان «نایب السلطنه» انتخاب شد. ۳)

۱- ما وضع سیاسی بعنوان نایب السلطنه احمد شاه انتخاب شد؟

احمد شاه

بیشتر بدانید

ملک زاده - یکی از تاریخ نویسان آن عصر (فرزند ملک المتکلمین) - نوشته است: «هرگاه فرصت اجازه می‌داد که اسامی بانصد نفر اعضای مجلس عالی را از نظر خوانندگان بگذرانم، مشاهده می‌شد که عده زیادی از کرسی نشینان باغ‌شاه و مشاورین و همدستان محمدعلی شاه که دستشان آغشته به خون آزادی خواهان بود، لباس مشروطه‌خواهی در بر کرده و در صدر مجلس عالی جای گرفته بودند و سهیم و شریک در زمامداری حکومت ملی بودند و هنوز بیست و چهار ساعت از فتح تهران نگذشته بود که کسانی که باید به دار آویخته می‌شدند، دوش به دوش نایب السلطنه و سرداران ملی، به رتق و فتق امور پرداختند»^۱.

پس از آنکه دولت جدید تشکیل شد و جمعی از مستبدان و مرتجعان به وزارت و حکمرانی و سایر مقام‌های دولتی رسیدند، آتش خشم مشروطه خواهان تبریز شعله‌ور و ناخرسندی آنان علنی شد. (افرادی نظیر ستارخان و باقرخان و جمعی دیگر از طرفداران مشروطه که برای نهضت فداکاری و مجاهدت کرده بودند، چون ملاحظه کردند که مستبدان دوره استبداد و دشمنان دیروز مشروطه، دوباره زمامدار مملکت شدند، بسیار ناخشنود و معترض بودند.

آنان همچنین خواستار اخراج تندروهای غرب‌گرا نظیر تقی‌زاده از مجلس بودند.^۲

۵- پس از فتح تهران، مشروطه خواهان چه برخوردی با محمد علی شاه کردند؟

شهادت شیخ فضل الله نوری

۵ (با پیروزی مشروطه خواهان، انتظار می‌رفت دشمنان واقعی نهضت، مجازات شوند و کیفر ببینند اما آنان که دستشان به خون آزادی خواهان آغشته بود، رها شدند و محمدعلی شاه نیز، با حمایت روس و انگلیس، بدون محاکمه و حتی با پرداخت حقوق سالیانه راهی بندر اُدسا در روسیه شد) آنگاه - همان گونه که اشاره شد - دشمنان نهضت، در صف اول آن قرار گرفتند و در زمامداری و حکومت، شریک شدند. (تنها کسی که به پای میز محاکمه رفت و اعدام شد، شیخ فضل الله نوری، مجتهد طراز اول تهران بود که به دفاع از «مشروطه مشروعه» و قانون اساسی بر پایه ارزش‌های اسلامی، با مشروطه اقتباس شده از غرب، مخالفت کرده بود.^۳

در این هنگام، سفارت روسیه از ایشان خواست که به آنجا پناهنده شود، یا چند نفر سرباز روسی به منزلش بروند و او را در پناه خود بگیرند. شیخ فضل الله نوری هیچ‌یک از اینها را نپذیرفت

۱. ن. ک: ملک زاده، همان، ج ۶ و ۷ در یک مجلد، کتاب ششم، ص ۱۲۲۸.

۲. کسروی، تاریخ هجده ساله آذربایجان، صص ۱۳۱ و ۱۳۲.

۳- شیخ فضل الله نوری درباره مشروطه و قانون اساسی چه اعتقادی داشت و چرا؟

و گفت: «در مقابل مشیت و اراده الهی، تسلیم صرف است»^۱. همچنین، در پاسخ برخی از کسانی که به او پیشنهاد می کردند که به بیگانه پناهنده شود، اظهار داشت: «من راضی هستم که صد مرتبه زنده شوم و کشته شوم اما پناهنده به اجنبی نشوم و برخلاف امر شارع مقدس اسلام رفتاری نکرده باشم»^۲.
۷) پیرم خان ارمنی که پس از پیروزی مشروطه خواهان، با فرصت طلبی مدارج ترقی را به سرعت طی کرده بود، مأمور دستگیری شیخ فضل الله نوری شد. این عالم روحانی پس از یک محاکمه فرمایشی، به شهادت رسید.

۸) به نظر بسیاری از مورخان شهادت شیخ فضل الله نوری، یکی از فجیع ترین اعمال مشروطه خواهان بود. عده ای اعدام او را انتقام استعمار از روحانیت ایران برای جبران شکست در نهضت تحریم تنباکو و پیشگیری از تکرار مقاومت های مشابه آن می دانند.^۳
۸- بسیاری از مورخان در مورد شهادت شیخ فضل الله نوری چه نظری دارند؟

برگی از تاریخ

شهید شیخ فضل الله نوری
(۱۲۲۲-۱۲۸۸ ش)

حاج شیخ فضل الله کجوری، معروف به نوری، فرزند ملاعباس، در سال ۱۲۲۲ ش متولد شد. او پس از تحصیلات مقدماتی، برای تکمیل آن به عراق رفت و در زمره شاگردان برجسته میرزا محمدحسن شیرازی قرار گرفت. وقتی به تهران برگشت، مقام علمی و فقهی او در مقایسه با علمای هم عصر خود در ایران، بالاترین بود. او با جدایی دین از سیاست که در آن ایام تحت تأثیر افکار غربی و توسط عوامل استعمار در ایران تبلیغ می شد، شدیداً مخالفت ورزید. در جریان نهضت تنباکو به عنوان نماینده میرزای شیرازی عمل می کرد و به حمایت جدی

۱. دانشور علوی، تاریخ انقلاب مشروطه و جنبش وطن پرستان بختیاری، ص ۱۷۸.
۲. انصاری، شیخ فضل الله نوری و مشروطیت، ص ۳۵۰.
۳. طبری، جامعه ایران در دوران رضائیان، ص ۱۰۶؛ صفایی، رهبران مشروطه، دوره اول؛ ص ۵۴۲؛ اعظام قدسی، همان، ج ۱، ص ۳۲۳؛ بامداد، همان، ج ۳، ص ۱۰۵.

- ۹- اختلاف میان مشروطه خواهان چه برای شدت گرفت؟
 ۱۰- اعتدالیون و دموکراتها چه کم نی بودند و چه اعتقاداتی داشتند؟

از این نهضت پرداخت. وی در اوایل مشروطه، از پیشگامان این نهضت بود ولی پس از چندی بی برد که دست‌هایی پلید، در حال پایمال کردن خون‌های ریخته شده در راه این نهضت و قطع پیوندهای مشروطه با اسلام هستند. بنابراین مخالفت خویش را با مشروطه غیر مشروعه اعلام و بر مشروطه مشروعه با فشاری کرد و عاقبت جان بر سر آن گذاشت.

جلال‌آل احمد درباره او گفته است: «من نعلش آن بزرگوار را بر سر دار، همچون پرچی می دانم که به علامت استیلای غرب زدگی، پس از دوست سال کشمکش، بر بام سرای این ملت افراشته شد».^۱

تشدید اختلاف و درگیری میان مشروطه خواهان

۹ (به دنبال اعدام شیخ فضل‌الله نوری و تشکیل دومین دوره مجلس شورای ملی، اختلاف و درگیری میان مشروطه خواهان شدت گرفت.)^۹ دو حزب «اعتدالیون» و «دمکرات» که اکثریت نمایندگان مجلس را تشکیل می دادند، شدیداً با یکدیگر رقابت فکری و سیاسی داشتند.

۱۰ (اعتدالیون مذهب را سدی محکم در برابر ظلم و بی عدالتی می دانستند و اجرای شریعت را در دستور کار خود قرار داده بودند. سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی از اعضای سرشناس این حزب بودند.)

دمکرات‌ها به رهبری سید حسن تقی‌زاده بر جدایی دین از سیاست تأکید می ورزیدند تا مشروطه را از جنبه‌های دینی تهی کنند و نهضت را از آرمان‌های اصیل آن دور سازند.^{۱۰}

۱۱ (با شدت گرفتن درگیری‌های سیاسی، به تدریج، جو وحشت و ترور بر جامعه حاکم گردید. نخست سید عبدالله بهبهانی که نقشی مهم در رهبری نهضت مشروطه داشت، توسط دمکرات‌ها ترور شد. تقی‌زاده که متهم به دست داشتن در این ترور بود،^۲ از کشور گریخت و به اروپا رفت.^۳ به فاصله‌ای کوتاه، چند تن از دمکرات‌ها ترور شدند.^۴)

۱۱- با شدت گرفتن درگیری‌های سیاسی بین نمایندگان در مجلس دوم شورای ملی چه اتفاقی رخ داد؟

۱. آل احمد، غریزگی، ص ۷۸.

۲. سید عبدالله بهبهانی توسط چهار نفر که به اشاره حیدر عمو اوغلی و سران دمکرات و کمیته دهشت و تقی‌زاده فرستاده شده بودند، به قتل رسید. (صفایی، همان، دوره دوم، صص ۲۵۸ و ۲۵۹) هر چند تقی‌زاده این اتهام را رد کرده است. (تقی‌زاده، خاطرات، ص ۱۴۴) اما به گفته کسروی اگرچه کشندگان به نام شناخته نشدند، ولی بی گمان از گروه حیدر عمو اوغلی بودند و این کار را به دستور تقی‌زاده انجام دادند. (کسروی، تاریخ هجده ساله آذربایجان، ص ۱۳۰ و ۱۳۱). دولت‌آبادی یکی از علت‌های قتل بهبهانی را دستیاری وی در صدور حکم تکفیر تقی‌زاده توسط علمای نجف خوانده است. (دولت‌آبادی، همان، ج ۳، ص ۱۳۶).

۳. ملک‌زاده، همان، ج ۶ و ۷ در یک مجلد، صص ۱۳۳۳-۱۳۳۷.

۴. برای دریافت اطلاع بیشتر، ن. ک: بهار، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران؛ ج ۲، صص ۱۰-۲۱.

ستارخان سردار ملی

ستارخان از اهالی ارسباران و ساکن تبریز بود. او به همراه باقرخان، سالار ملی، مدافعان مشهور تبریز در مقابل قشون عظیم محمدعلی شاه در دوره استبداد صغیر بودند. ستارخان اول کسی بود که مردم را به مقاومت دعوت کرد و چندین ماه با قوای دولتی درگیر شد و نگذاشت تبریز به دست مستبدان بیفتد. او در اصل از پایین ترین طبقات اجتماعی و دارای خوی عیاری و جوانمردی بود. ستارخان و باقرخان به دعوت تلگرافی آخوند ملامحمد کاظم خراسانی، مرجع تقلید بزرگ شیعیان جهان، در روز چهارم ربیع الثانی ۱۳۲۸ ق به تهران آمدند و مردم پایتخت استقبال گرمی از آنها به عمل آوردند اما در گیرودار اختلاف های حزبی و جناحی در واقعه خلع سلاح گروه ها در ۳۰ رجب سال ۱۳۲۸ ق ستارخان که به اتفاق تفنگچی های همراهش، در پارک اتابک، توسط نیروهای پیرم خان ارمنی، محاصره شده بودند، پایش تیر خورد و سرانجام در ۲۸ ذی الحجه سال ۱۳۳۲ ق در اوایل جنگ جهانی اول، دارفانی را وداع گفت.

معروف است که وقتی در جریان مبارزه های تبریز عرصه بر او تنگ شد، کنسول روس پیام داد که پرچم روس را بالای خانه اش نصب کند. او پاسخ داد: «ژنرال کنسول؛ من می خواهم که هفت دولت به زیر بیرق دولت ایران بایند. من زیر بیرق بیگانه نمی روم.» و این مشابه پاسخی بود که مرحوم شیخ فضل الله به پیام سفارت روس داد.

مجلس نوپای مشروطه و مداخله بیگانگان

۱۲) طبق تصمیم دوره دوم مجلس شورای ملی، عده ای کارشناس از آمریکا برای اصلاح اداره دارایی و

۱۳ - مورگان شوستر که بود و چرا اقدامات وی باعث عصبانیت روس و انگلیس گردید؟

۱۴ - دولت روسیه در اخطاری که در سال ۱۲۹۰ ش. به ایران داد چه درخواست‌های مطرح کرد؟

خزانه‌داری کل، یک فرانسوی برای دادگستری، و چند سوئدی برای ژاندارمری، استخدام شدند.
۱۳ (مورگان شوستر آمریکایی، معروفترین چهره در بین آنان بود که با اختیارهای وسیعی که مجلس به او داد، شروع به انجام اصلاح‌هایی دامنه‌دار در امور مالی و گمرک‌ها کرد. این اقدام او که سبب منظم شدن دستگاه اقتصادی کشور می‌شد، روس و انگلیس را سخت عصبانی کرد.) بنابراین، در سال ۱۲۹۰ ش روسیه، طی اخطاری به دولت ایران، تهدید کرد که اگر ظرف چهل و هشت ساعت به خواسته‌هایش عمل نشود، به اشغال ایران خواهد پرداخت. درخواست‌های روسیه به این شرح بود:

۱۴) ۱. اقدام‌های مورگان شوستر متوقف و او از ایران اخراج شود.

۲. بدون موافقت روس و انگلیس، از استخدام اتباع خارجی در ایران، خودداری شود.

۳. هزینه نگهداری قوای روسیه در ایران را، دولت ایران پرداخت کند. ۱۴

با به پایان رسیدن مهلت ۴۸ ساعته، روسیه، بلافاصله، نیروهای خود را به داخل خاک ایران

اعزام کرد. ۲ اخطار روسیه، بحرانی بزرگ در کشور ایجاد کرد. بین مجلس و دولت، بر سر پذیرفتن یا رد کردن آن، اختلاف افتاد. هیجان عمومی و احساسات مردمی، اوج گرفت.

۱۵ (مجلس اخطار روسیه را رد کرد ولی نخست وزیر، از ترس اشغال پایتخت، تسلیم شد و مجلس شورای ملی را منحل کرد. بدین ترتیب سلطه جویی دولت‌های روس و انگلستان و دخالت‌های آنها در اداره کشور مانع از آن شد تا مجلس نوپای مشروطه بتواند برای سر و سامان دادن به اوضاع اداری، مالی و نظامی کشور اقدام مؤثری انجام دهد.)^{۱۲} در دنبال این اقدام، انبوه تظاهرکنندگان مردمی، به خصوص زنان، با شعار «یا مرگ یا استقلال» به مجلس حمله کردند. علمای مذهبی در ایران و عتبات عالیات، طی تلگراف‌هایی، مردم را به مقاومت دعوت کردند. ۲ آیت‌الله آخوند خراسانی، مرجع بزرگ شیعه مقیم عراق، تصمیم گرفت به سوی ایران حرکت کند، تا مردم را برای مقاومت در برابر زورگویی بیگانه، بسیج کند. او همراه جمع انبوهی از عشیره‌های شیعه عراق، آماده عزیمت به ایران شد اما در همان شب قبل

از حرکت، به طرزی مشکوک، از دنیا رفت. ۱۶

۱۵ - دولت و مجلس شورای ملی در برابر اخطار روسیه در مورد اخراج مورگان شوستر چه موضعی گرفتند؟

۱. در آن زمان آمریکا هنوز خوی سلطه‌جویانه آشکاری را که پس از جنگ دوم جهانی در پیش گرفته نشان نداده بود و دولتمردان ایرانی که به دنبال قدرت عمومی بودند تا به انکای آن در برابر سلطه‌گری روس و انگلیس بااستند، لذا متخصصان این کشورها را ترجیح می‌دادند.

۲. هوشنگ مهدوی، همان، صص ۲۲۹-۲۳۱.

۳. جهاد، صص ۲۲ و ۲۱-۱۵۲، شوستر، اختیارهای ایران، صص ۲۲۱.

۴. مجلس فوجانی، سبب حجت تبریز، صص ۲۸۳-۲۸۵.

۱۶ - در پی اقدام نخست وزیر مین بر منحل کردن شورای ملی مجلس بود از در اخطار روسیه چه اقداماتی انجام داد؟

برگی از تاریخ

آخوند ملامحمد کاظم خراسانی (۱۲۱۸ - ۱۲۹۰ ش)

در سال ۱۲۱۸ ش در مشهد متولد شد و در بیست و دو سالگی به تهران مهاجرت کرد. پس از مدتی تحصیل فلسفه، به نجف مشرف شد و دو سال محضر درس شیخ مرتضی انصاری را درک کرد. آخوند خراسانی بیشتر تحصیلاتش نزد میرزای شیرازی بود، اما خود نیز مستقلاً در نجف حوزه درس تشکیل می داد، و گفته می شود ۱۲۰۰ شاگرد از محضرش استفاده می کردند. شهرت اصلی او در علم اصول است. کتاب کفایة الاصول که مرجع درسی مهم حوزه های علمی به شمار می رود، توسط وی نگاشته شده است. در اثنای

نهضت مشروطه، آخوند خراسانی به حمایت معنوی از آن پرداخت و با صدور فتوا در ضرورت مشروطیت، باعث استحکام آن شد. او که در آن زمان یکی از مراجع تقلید مهم شیعه بود، زمانی که در سال ۱۲۸۹ ش روسیه، شمال ایران را اشغال کرد، با یاران خود و عشایر شیعه عراق، برای اصلاح اوضاع ایران پس از مشروطه و مقابله با غرب گرایان آماده عزیمت به ایران شد، اما در شب قبل از عزیمت به ایران، به طرزی مشکوک، جان به جان آفرین تسلیم کرد.

۱۷) روس‌ها با استفاده از فرصت به دست آمده، کانون های مقاومت تبریز و مشهد را به سختی سرکوب کردند؛ مرقد مطهر امام هشتم (ع) را به توپ بستند؛ از آذربایجان تا خراسان، نیروهای خود را مستقر ساختند و منطقه زیر نفوذشان را طبق قرارداد ۱۹۰۷ اشغال کردند.^۱ در این زمان، انگلیس نیز برای اشغال منطقه زیر نفوذ خود، قوایی از هندوستان وارد جنوب ایران کرد.^۱ سرانجام نیز، در سال ۱۲۹۱ ش/ ۱۹۱۲ م این دو کشور سلطه گر، دولت ایران را مجبور کردند تا سیاست خود را با اصول قرارداد ۱۹۰۷ تطبیق دهد.^۲

۱. سفیری، مجلس جنوب ایران، ص ۲۵.

۲. اتحادیه، احزاب سیاسی در مجلس سوم، صص ۲۶-۲۳.

۱۸ - جنگ جهانی اول چه زمانی در گرفت و چه تأثیری بر حکومت احمد شاه داشت؟ راست؟

۱۹ - جنگ جهانی اول در چه تاریخی و میان چه دولت‌هایی در گرفت؟

تاج گذاری احمد شاه

۱۸ (چند روز پس از آنکه احمد شاه قاجار تاجگذاری و مجلس شورای ملی دوره سوم شروع به کار کرد، جنگ جهانی اول در گرفت؛ اما شاه جوان و مجلس جدید نتوانستند ایران را از هجوم بیگانگان در امان نگاه دارند.) ۱۹

جنگ جهانی اول و اعلان بی طرفی

۱۹ (در سال ۱۹۱۴ م / ۱۲۹۳ ش جنگ جهانی اول میان دولت‌های فرانسه، انگلستان و روسیه (متفقین) در مقابل آلمان و امپراتوری اتریش - مجارستان (متحدین) آغاز شد.) (ایران از نظر سیاسی و اقتصادی کشوری بحران زده و در اشغال نیروهای بیگانه بود و توان بهره برداری از شرایط جنگ را نداشت. بنابراین بلافاصله پس از شروع جنگ، اعلام بی طرفی کرد اما کشورهای درگیر جنگ به ویژه انگلستان و روسیه به بهانه‌های مختلف این بی طرفی را نقض کرده و نیروهای خود را وارد ایران کردند.) ۲۰

فکر کنید و پاسخ دهید:

به نظر شما چرا دولت‌های روسیه و انگلیس به بی طرفی ایران در جنگ جهانی اول توجه نکردند؟

برگی از تاریخ

آیت الله سید عبدالحسین لاری (۱۹ دی ۱۲۲۶ ش نجف - ۱۵ اردیبهشت ۱۳۰۳ ش جهرم) خانواده آیت الله عبدالحسین لاری از علما و روحانیون دزفولی الاصل ساکن نجف اشرف بودند. آیت الله لاری، فقیه و سیاستمدار و از شاگردان میرزای شیرازی بود که در ۲۲ سالگی به درجه اجتهاد نایل آمد و یکی از بزرگ‌ترین استادان حوزه علمیه نجف شد. بنا به درخواست مردم لارستان و موافقت میرزای شیرازی در سال ۱۲۷۰ ش به لار آمد و به تدریس و انجام وظایف دینی مشغول شد. وی مدرسه و حوزه علمیه‌ای تأسیس کرد که توانست شاگردان نامداری را برای گسترش بیداری اسلامی تربیت کند. وی همچنین گروه‌هایی مسلح تربیت کرد که بعدها به تفنگچیان سید لاری و چریک‌های فارس مشهور شدند. وی فرمان اخراج مبلغان مسیحی و جمع‌آوری کتب ضاله را از آن منطقه صادر کرد. این اقدام وی خشم انگلیسی‌ها را برانگیخت. وی پس از این ماجرا طی فتوایی و جواب انحلال رژیم سلطنتی قاجار را صادر کرد. آیت الله لاری موفق شد یک حکومت اسلامی در لارستان تأسیس کند. پس از چندی بندرعباس، بندرلنگه، بوشهر، استان کرمان و فارس زیر نظر حکومت اسلامی قرار

از این پس دولت ایران در برابر حقوق استه‌های انگلیس و سلطه گرانه روس و انگلیس تسلیم ننهد
حون دولت عثمانی همسایه غربی ایران به متحدین بیوست، اهمیت کشور ما برای متوسین بود چنانکه
نواده به همین دلیل انگلیستان و روسیه قرار داد سرری ۱۹۱۵ م را با هدف امضا کردند. طبق این قرار داد در
مطابق مقررات در عهدنامه ۱۹۱۷ به منطقه اشدالی تبدیل شد. روسیه منطقه تحت تصرف خود را انتقال
کرد و در مقابل، دولت انگلیستان نیز در سال ۱۹۱۶ م به قانسین بلیس تحت دست زد. آنها با استفاده
از این قوا می‌تواند، مذاکره دایر انه رئیس عالی دالوارمی و عثمانی و انگلیستان را سرگرفت کنند.

تاریخچه

تاریخچه

در تاریخچه مشرقی که از دوران قاجاریه تا انقلاب ۱۳۰۲ م درجای بلاد است، زمانه‌های مختلفی در
میان این تاریخچه وجود می‌باشد. از آغاز این دوره چه حاوی پیروندهای بسیاری است
از این پس در جبهه این دوره شرحی که به خط العالم در زمین است که این انگلیس نوشته شده است
پیروندهای این جبهه‌های بسیار، ملک انجمن به چشم می‌خورد که به حادته انتقال قسمت‌هایی از منطقه
فصل ۱۲۰۰ شرح ایران به روسیه انگلیس و روسیه و شوروی ایران است و تمام علیه بیگانه و دفع تجاوز بود.

بعد از جنگ جهانی اول

پای ایران به ایران و ایران

به خوار کردن و اصلاحات

بر کف و کلاه و در دهستان

شیرت السلام نمی‌چشمی نالی کجاست

براهه ای ایله اورقانده

به خوار کردن و اصلاحات

جبهه و ناله و کلاه و در دهستان

۱۳۰۲

در این دوران، دولت را به ظاهر شاه و مجلس تعیین می کردند، ولی در نهران توافق سفارت های روس و انگلیس شرط اصلی انتخاب نخست وزیر بود. (در اکتبر ۱۹۱۷ م / ۱۲۹۶ ش با وقوع انقلاب کمونیستی در روسیه، روس ها خروج سربازان خود از ایران را آغاز کردند؛ بنابراین انگلیس یکه تاز میدان سیاست ایران شد.) ۲۳

۲۴) بدون تردید نهضت عدالت خواهی و مشروطه طلبی از نقاط عطف تاریخ اجتماعی - سیاسی ایران است که آثار ماندگاری از خود برجای گذاشت. این نهضت نتیجه تجربیات طولانی مردم ایران در حفظ استقلال و سربلندی این کشور کهن بود. البته به دلیل مداخله های بیگانگان و عوامل وابسته به آنها انحرافات در این نهضت به وجود آمد. ۲۴

۲۵) یکی از مهم ترین عبرت های مشروطه، لزوم دشمن شناسی است. بی توجهی به خطر استعمار و نقش آن در انحراف حرکت عدالت خواهانه ملت ایران، باعث شد تا نهضت مردمی به پیشتازی مجتهدان، به جایی برسد که سلطنت به غایت استبدادی و وابسته تر پهلوی، بر ایران تحمیل شود. ۲۵
در درس های بعد با دخالت های انگلستان در ایران و قدرت یافتن رضاخان آشنا خواهید شد.^۱

۲۴ - نهضت عدالت خواهی و مشروطه طلبی چه اهمیتی برای ایران داشت؟

۲۵ - مهم ترین عبرت نهضت مشروطه چه بوده است؟

۱. به دلیل عمق ریشه نهضت دینی - ملی مشروطیت در بین ملت، بلافاصله پس از سقوط رضاشاه، شاهد رویش مجدد حکومت های نسبتاً مستقل تر و نزدیک تر به روح مشروطه در تاریخ دوازده ساله ۱۳۲۰-۱۳۳۲ ش و ملی شدن صنعت نفت و تشکیل حکومت ملی در کشور بودیم. بدون تردید جمهوری اسلامی ایران نیز شکل تکامل یافته حکومتی است که از ابتدا مورد نظر پیشکسوتان و بزرگان نهضت مشروطیت نظیر آخوند ملاکظم خراسانی، محمدحسین نائینی، شیخ فضل الله نوری، سید محمد طباطبایی و سید عبدالله بهبهانی و سید حسن مدرس بوده است.

- ۱- چرا در اکتبر ۱۹۱۷ میلادی روس‌های نیروهای خود را از شمال ایران بیرون بردند؟
 ۲- پس از خروج نیروهای روسی از ایران، سیاست دولت انگلستان درباره ایران چگونه تغییر کرد؟ چرا؟

درس هفتم

- ۳- سیاست دولت انگلیس را پس از خروج سربازان روسی از ایران معاینه کنید؟

کودتای ۱۲۹۹

در این درس با زمینه‌های کودتای ۱۲۹۹ ش آشنا می‌شوید. اهداف و سیاست‌های دولت انگلستان پس از شکست قرارداد ۱۹۱۹ م و چگونگی اجرای کودتا، از دیگر مباحث این درس است.

اهمیت ایران برای انگلستان

۱ (یا وقوع انقلاب کمونیستی روسیه در اکتبر ۱۹۱۷ م/۱۲۹۶ ش به حکومت تزارها در روسیه پایان داد. دولت کمونیستی جدید بعد از سرکوب مخالفان داخلی و برقراری اتحاد، تأسیس کشور «اتحاد جماهیر شوروی» را اعلام کرد. حکومت شوروی به سبب سرگرم شدن به مشکلات داخلی خود، نیروهایش را از شمال ایران بیرون برد.)^۱

این حوادث، زمینه را برای سلطه انحصاری دولت انگلستان در ایران فراهم کرد. (انگلیسی‌ها که در صحنه سیاسی ایران بی‌رقیب مانده بودند، سیاست خارجی خود را، با توجه به تحولات سیاسی جهان پس از جنگ جهانی اول، تغییر دادند.)^۲

۳ (تا پیش از خارج شدن نیروهای روسی از ایران، سیاست دولت انگلستان، بر پایه جلوگیری از ایجاد حکومت مرکزی قدرتمند در ایران بود. اما پس از وقوع این تحولات، سیاست انگلستان به سوی ایجاد حکومت مرکزی مقتدر در ایران متمایل شد.)^۳ از میان عواملی که انگلستان را به سوی تشکیل حکومت مرکزی مقتدر در ایران متمایل کرد، می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

۴) • تثبیت منافع دائمی انگلستان در ایران

• کنترل منطقه حساس خاورمیانه و دستیابی به منابع نفتی آن

• سرکوب نهضت‌های ضد استعماری در کشور

• ایجاد کمربند آهنین در مقابل نفوذ شوروی

• مخارج سنگین پلیس جنوب (۴

محمد تقی خان پسیان

پس از جنگ جهانی اول در واکنش به نفوذ بیگانه و فساد حاکم بر کشور جنبش های ضد استعماری در نقاط مختلف کشور، شکل گرفت. از جمله این جنبش ها می توان به موارد زیر اشاره کرد:

۵) • میرزا کوچک خان، روحانی مبارز، در گیلان (موسوم به جنبش جنگل)

- شیخ محمد خیابانی در تبریز
- گلنل محمدتقی خان پسیان در خراسان
- تنگستانی ها در جنوب با حمایت علمای فارس (۵)

برگی از تاریخ

میرزا کوچک خان (۱۲۶۰ - ۱۳۰۰ ش)

یونس، معروف به «کوچک خان»، فرزند میرزا بزرگ، در سال ۱۲۶۰ ش در خانواده ای مذهبی چشم به جهان گشود. در سال های اولیه عمر به مدرسه «حاجی حسن» در صالح آباد رشت رفت و به تحصیلات دینی مشغول شد اما حوادث ناگوار کشور و نفوذ بیگانگان، امر جهاد را ضروری تر از هر کار دیگری نمود. بنابراین، در اواخر سال ۱۲۹۵ ش در حوالی تالش کمیته ای به نام «اتحاد اسلام» تشکیل داد، و قیامی مسلحانه را علیه بیگانگان آغاز کرد. او اصول نهضت را بر پایه اسلام و تبعیت از تعالیم آن بنا کرد. این نهضت، بعد از مشروطه، یکی از بزرگ ترین قیام های بود که علیه نابسامانی موجود و نجات کشور از نفوذ بیگانگان شکل گرفته بود. نهضت مذکور و رهبر آن، یکی از مانع های اصلی نفوذ انگلیس در ایران، و به ویژه، اجرای قرارداد ۱۹۱۹ م و ثوق الدوله با آن دولت بود. میرزا کوچک خان تا آخرین نفس در راه وطن جنگید و سرانجام در ۱۱ آذر ۱۳۰۰ به شهادت رسید.

بیشتر اعضای نهضت جنگل، دارای باورها و روحیه مذهبی بودند. آنان برخی از باورهای خود را در روزنامه جنگل چنین اعلام کردند: «ما به نام اتحاد اسلام قیام کردیم. نباید مسلمانان برادرکشی کنند و به نام شیعه و سنی و سایر عناوین مذهبی، به جان هم افتاده و مجال استفاده به دشمن عمومی بدهند. و به حکم اینکه ما ایرانی و مسئول و وظیفه دار حفظ این آب و خاک هستیم، ایران و وطن مقدس ایرانیان، در نظر ما بر تمام بلاد و ممالک اسلامی مقدم است و بعد از موفقیت به انجام وظایف ایرانیت، البته برادران اسلامی مادامی که به وظایف اخوت خود عمل کنند بر دیگران مقدم خواهند بود...»

تسلط انگلیستان بر نیروهای نظامی ایران

۶) انگلستان پس از انقلاب سوسیالیستی روسیه در صدد برآمد که نیروی ترقی و قوای نظامی ایران را به اختیار و اداره خود درآورد. همچنین، به پیمان‌های مختلف از جمله «خطر کمونیسم» حاضر به بیرون بردن قوای نظامی خود از ایران نبوده. نیروهای روسیه، پس از اینکه ناحیه‌های جنوبی کشور خود را از عنصرهای مخالف پاک‌سازی کردند، در تقویت گروه‌هایی از آنان، وارد شهرهای شمالی ایران شدند. نیروهای انگلیسی در مقابله با نیروهای دولت انقلابی شوروی شکست خوردند و عقب‌نشینی کردند. ۶

۷- قرارداد ۱۹۱۹ م. بیخ‌ریختن دولتهای سوسیالیستی و محافظه‌کاران غیرنظامی بودند؟

قرارداد ۱۹۱۹

تنگانی که وثوق‌الدوله در سال ۱۲۹۸ ش. به نخست‌وزیری رسیده، در چهره‌ای تازه برای اجرای سیاست‌های استعماری انگلستان، در ایران گشوده شده. با انجام مذاکرات محرمانه میان وثوق‌الدوله و نماینده انگلستان، قرارداد ۱۹۱۹ م/ ۱۲۹۸ ش. منعقد گردید.

۸) محتوای این قرارداد که در ابتدا کاملاً محرمانه نگه داشته شده، موجب شکل‌گیری سیستم «حکومت‌هایکی» ایران از سوی دولت انگلیس می‌شده، زیرا به موجب آن، نظارت بر تشکیلات نظامی، مالی و سیاسی ایران، منحصرأ در اختیار مستشاران انگلیسی قرار می‌گرفت. ۸
انتشار خیر این قرارداد، موجب مخالفت آزادی‌خواهان و شخصیت‌های سیاسی - مذهبی ایران شده.

۸- صورت قرارداد ۱۹۱۹ ایران با انگلستان چگونه بود؟

۹- چرا قرارداد ۱۹۱۹ اجرائی و متوقف ماند؟

۱- برای تهیه اطلاع بیشتر از بندهای قرارداد ۱۹۱۹، ک: هوشنگ مهدوی، تاریخ روابط خارجی ایران از ابتدای دوره صفویه تا پایان جنگ جهانی دوم، ص ۱۵۶ و ۱۵۷، تاریخ روابط خارجی ایران در دوره اول مشروطه، صص ۵۹ و ۶۰.

شیخ محمد خیابانی

خیابانی اصلاح‌گری ژرف‌نگر، روحانی‌ای آگاه، آزادی‌خواهی روشنگر و مجاهدی مؤمن از شاگردان آیت‌الله میرزا ابوالحسن انگجی بود. از علم منطق، حکمت، کلام، تاریخ، طبیعیات، نحو و هیئت بهره داشت و به اخلاق نیک و زهد و تقوا معروف بود. مدتی در مسجد کریم‌خان تبریز، محله خیابان، امامت جماعت بود و جمعیتی بسیار به او اقتدا می‌کردند. پس از بسته شدن قرارداد ننگین و ثوق‌الدوله که ایران را تحت الحمايه انگلیس می‌کرد، تبریز را علیه آن شوراند و شهر را تصرف کرد. وی در صدد تشکیل حکومتی بر مبنای اسلام بود.

سرانجام این سرباز رشید اسلام و آزادی، به وسیله حاکم وقت ایالت آذربایجان، مخبرالسلطنه هدایت، به شهادت رسید. ملک الشعراى بهار در وصف او مرثیه بلندی سرود که بیتی از آن چنین بود:

گر خون خیابانی مظلوم بجوشد
سرتاسر ایران، کفن سرخ ببوشد

۹) سرانجام، با اوج‌گیری مخالفت‌های مردم و تلاش‌های آیت‌الله مدرس و دیگر شخصیت‌های

سیاسی، اجرای قرارداد ۱۹۱۹ متوقف ماند. ۹

۱۰- همه عوامای انگلستان را در دوران ناصر از جنگ جهانی اول بر سر وی مواضع غیر مستقیم در ایران سوق داد.
شکست ۱۲۹۹ ① شکست انگلستان در قرارداد ۱۹۱۹ - ② نفرت تاریخی مردم مسلمان ایران از انگلیس

شکست انگلستان در اجرای قرارداد ۱۹۱۹م، آغازی برای طرح کودتای ۱۲۹۹ ش

به‌شمار می‌رود. سیاستمداران انگلستان با تجربه لغو قرارداد ۱۹۱۹، در سیاست خارجی خود تجدید نظر کردند و به جای «مداخله مستقیم» در امور داخلی ایران روش «مداخله غیر مستقیم» را در پیش گرفتند.

عامل دیگری که آن دولت را به سمت سیاست مداخله غیر مستقیم سوق داد، نفرت تاریخی مردم مسلمان ایران از نظام استعماری انگلستان بود. یکی از شاخصه‌های سیاست مداخله غیر مستقیم بود.

۱۱- عاملان داخلی کودتای ۱۲۹۹ چه کسانی بودند؟

۱۲- نقشه انگلستان از طرح کودتای ۱۲۹۹ چه بود؟

عاملان کودتا

دولت انگلیس برای اجرای هدف‌ها و برنامه‌های استعماری خود در ایران، نیازمند افرادی بود که قادر به اجرای سیاست‌های مورد نظرش باشند. برای این منظور، یک فرد سیاسی و یک فرد نظامی را انتخاب کرد. این دو نفر، (سید ضیاءالدین طباطبایی (مدافع قرارداد ۱۹۱۹) و رضاخان میرپنج (فرمانده نیروی قزاق) بودند.)^{۱۱}

۱۳ (نقشه انگلستان این بود که توسط مهره‌های داخلی و بدون سلطه مستقیم نظامی، مقاصد خود را در ایران تأمین کند.)^{۱۲}

بیشتر بدانید

حسن اعظام قدسی در کتاب خاطرات خود، علت‌های کودتای انگلیسی ۱۲۹۹ را چنین بیان کرده است: «روزی برحسب خواسته‌ای با قنصل انگلیس در مشهد ملاقات دوستانه‌ای انجام شد. قنصل انگلیس گفت: بعد از مایوس شدن از قراردادی که با وثوق الدوله منعقد گردید [قرارداد ۱۹۱۹]، لطمه بزرگی به سیاست انگلستان وارد شد که شاید کمتر سابقه داشت. این بود که زمامداران انگلستان در مقام عمل تصمیم گرفتند که طرح و نقشه خود را به صورت دیگری به اجرا درآورند: اول اینکه در ایران قوای نظامی و سیاسی در یکجا متمرکز شود. دوم، استقلال پول ایران از راه نشر اسکناس [رواج یابد]. سوم، تجدید قرارداد نفت [امکان‌پذیر گردد]. چهارم، از میان بردن عشایر، خاصه در نقاط مرزی ایران. پنجم، از بین بردن روحانیون و ضعیف کردن آنها که عامل شکست‌های انگلستان بودند. ششم، برهم زدن بساط عزاداری امام حسین (ع) که خود بزرگ‌ترین وسیله برای خنثی کردن سیاست دولت انگلستان بود. هفتم، گرفتن کارهای بزرگ از مردان دوراندیش و دادن آنها به دست اشخاص فرومایه و بی‌ایمان...»^۲

۱۳- بهرمنی اجرای کودتای سیاه یا ۱۲۹۹ من را بنویسید^۱

چگونگی اجرای کودتا

۱۳) در بهمن ماه ۱۲۹۹ با حضور فرمانده نیروهای انگلیسی، میان دو عامل کودتا، ملاقاتی در قزوین صورت گرفت. در این دیدار، رضاخان پذیرفت که پس از فتح تهران توسط نیروهای قزاق، مقام نخست‌وزیری به سید ضیاءالدین طباطبایی سپرده شود.

با توجه به اینکه فرمانده نیروهای ژاندارم و دیگر محافظان پایتخت قبلاً از سوی انگلیسی‌ها تطمیع

۱. ن. ک: رایت، انگلیسی‌ها در میان ایرانیان، صص ۲۰۸-۲۱۴.

۲. اعظام قدسی، همان، ج ۲، ص ۴.

شده بودند، نیروهای کودتای بدون هیچ گونه مقاومت جدی، در سوم اسفندماه، شبانه وارد تهران شدند و تمام مناطق حساس پایتخت را به اشغال خود درآوردند. ۱) (۱۱

بیشتر بدانید

ژنرال آبرون سایید در یادداشت‌های خود در ۱۴ ژانویه ۱۹۲۱/۲۴ دی ماه ۱۲۹۹ نوشته است: «شخصاً عقیده دارم که پیش از آنکه از اینجا بروم بتوانم قوای قزاق را به حال خود رها کنم. در واقع یک دیکتاتوری نظامی می‌تواند گرفتاری‌های ما را برطرف کند و ما را قادر خواهد ساخت که بی‌هیچ دردسری، این کشور را ترک کنیم».

وی پس از ملاقات با رضاخان در ۱۲ فوریه ۱۹۲۱/۲۳ بهمن ماه ۱۲۹۹ اعلام کرد: «من با رضاخان مصاحبه کردم، و سرکردگی [قوای] قزاق ایرانی را به طور قطع به او سپردم».^۱

با تصرف تهران حکومت کودتا مستقر شد و بلافاصله به دستور سیدضیاءالدین طباطبائی، بسیاری از شخصیت‌های سیاسی، از جمله آیت‌الله مدرس، که از مخالفان سیاست‌های انگلستان در ایران بود، دستگیر و روانه زندان شد. سیدضیاء چند روز پس از کودتا به حضور احمدشاه رفت و رسماً کابینه خود را تشکیل داد.

فکر کنید و پاسخ دهید:

آیا می‌دانید تفاوت استعمار نو و استعمار کهنه چیست؟

۱. برای مطالعه بیشتر درباره کودتای ۱۲۹۹ ن. ک: ملک الشعراء بهار، تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران، ج ۱، صص ۶۶-۶۸، ۸۵ و ۸۶؛ کرونین، ارتش و حکومت پهلوی، صص ۱۳۱-۱۵۹، مدنی، همان، ج ۱، صص ۹۷-۹۹؛ خاطرات سری آبرون سایید، صص ۳۶۶-۳۶۸؛ رایت، همان، انگلیسیان در ایران، صص ۲۴۵-۲۵۱.
 ۲. آبرون سایید، خاطرات سری آبرون سایید، صص ۲۱۸-۲۲۵.
- نیکی کدی در این باره چنین نوشته است: «اکنون این مطلب روشن شده که فرمانده نیروهای انگلیسی ایران، ژنرال آبرون سایید، ابتدا به رضاخان کمک کرد که قدرت را در تیب قزاق به دست آورد، سپس او را به انجام کودتا تشویق نمود». (کدی، ریشه‌های انقلاب، ص ۱۲۸).
- درباره نقش آبرون سایید در کودتای ۱۲۹۹، همچنین ن. ک: شیخ‌الاسلامی، قتل اتابک و شانزده مقاله تحقیقی دیگر، ص ۲۸۶؛ رایت، انگلیسیان در ایران، صص ۲۴۵-۲۵۱. آبرون سایید، خاطرات و سفرنامه ژنرال آبرون سایید، صص ۶۰-۶۹ به بعد؛ آبرون سایید، خاطرات سری آبرون سایید، صص ۸-۳۶۶.

۱۴- هدف سید ضیاء الدین از نو قرارداد ۱۹۱۹ چه بود؟

۱۵- کابینه سید ضیاء با چه مشکلاتی مواجه شد؟

۱۴) سید ضیاء که مورد حمایت کامل سفارت انگلیس بود، به قصد منحرف ساختن افکار عمومی، با تبلیغات فراوان، قرارداد ۱۹۱۹ را که به همت افرادی چون آیت الله مدرس عملاً متروک مانده بود، لغو کرد، تا برای سرپوش نهادن بر نقش انگلستان در کودتا، دولت خود را کابینه ای ملی و ضد انگلیسی نشان دهد. (۱۴)

رضاخان

۱۵) (ظاهر سازی های سید ضیاء و تندروی های او، موجی از مخالفت را علیه وی برانگیخت. از سوی دیگر، خود سری های رضاخان سردار سپه در اختصاص درآمد شهرداری و اداره های مالی به نفع قزاق های زیر فرمانش، بر مشکلات دولت می افزود. بروز اختلاف و جنگ قدرت میان سید ضیاء و رضاخان، سید ضیاء را وادار کرد که وزارت جنگ را به او واگذار کند. به این ترتیب، رضاخان، دومین گام را در راه رسیدن به حکومت برداشت. (۱۵)

۱۶) (دولت انگلستان که از اختلاف میان سید ضیاء و رضاخان آگاه بود، تصمیم گرفت که از رضاخان حمایت کند. (۱۶)

۱۷) (به گفته مورخان، رضاخان از استعدادی

خارق العاده و برتر از دیگران برخوردار نبود، اما به خاطر روحیه استبدادی و نظامی گری اش، در مقایسه با رجال هم عصر خود برجستگی هایی داشت که او را در رسیدن به اهدافش یاری می کرد. وی در راه رسیدن به موقعیت مورد نظرش، نیت و قصد خود را تا آخرین لحظه مکتوم می داشت. به علاوه، چنان که خود او گفته است، از زیر هیچ کاری شانه خالی نمی کرد. بنا بر این به آسانی می توانست برای مردان سست اراده و ناکارآمد خاندان قاجار، جایگزین مناسبی باشد. (۱۷)

۱۷- دولت انگلستان در برابر اختلاف سید ضیاء و رضاخان چه موضعی گرفت؟

۱. ارفع، در خدمت پنج سلطان، ص ۱۹۵؛ همچنین ن. ک.؛ بهار، تاریخ مختصر احزاب سیاسی تا انقراض قاجاریه، ج ۱، صص

۱۷- به گفته مورخان، رضاخان چه ویژگی ها و چه خصوصیات داشت که او را

را در رسیدن به اهدافش یاری می کرد؟